

ЧАСТИНА ПЕРША 1898—1958 роки

Пірбгай, 1898 рік

В останній день, що його Пірбгай провів у Гуджараті, сонце смалило так, що неможливо було витримати. Спека, наче спраглий звір, обпалювала поля, жовті, як волосся гора¹. Він опустився на сходинку біля кромки води, торкаючись сандаліями спіненої поверхні. Джамнагар нічого йому не запропонував. Скільки його пам'яті, щодня повторювалося те саме. Пішки або часом упросившись до когось на візок, він блукав вулицями, благаючи про роботу. Сьогодні землевласник ледь підняв очі — і він уже знав, що, мабуть, не перший, кого відправили ні з чим. «Роззирнись навколо, *dikro*², — пробурмотів чоловік. — Бачиш десь рис чи пшеницю? Посуха, все зсохло. Повертайся після сезону дощів». Коли Пірбгай указав на білі бутони, що розпукувалися по всьому полю, чоловік так розсміявся, що аж закашлявся. У нього тріснули губи, і кров бризнула на потемнілі зуби. «Це для британців, на експорт. Не для нас».

Того ранку Пірбгай дивився, як мама просить у богів прощення, молиться над його середульшою сестрою, яка вже була

¹ Гора (*gora*) — біла людина, європеоїд, людина з блідою шкірою (мова гуджараті); це слово закріпилося й у так званому гінгліші (*hinglish*) — мішанці англійської та мов Індії. (Тут і далі прим. перекл.)

² *Dikro* — син, синок (гуджараті).

наче з самої шкіри й кісток. Багато днів її тіло викидало з себе воду — із потом, сечею, іншими виділеннями, — і тепер вона була млява й висохла, як рослини надворі. Коли мама повернулася до нього й попросила піти сьогодні до Джамнагара — мовляв, син сусіда минулого тижня знайшов там роботу, — Пірбгай уявив, як відмовить. Подумав, як добре було б вовтузитися на своїй циновці для снання, не виходити з дому, натомість гратися з братами й сестрами в гіліданду¹ на випаленій траві. Вони б посперечалися, хто атакуватиме, а хто відбиватиме, і найстарший Пірбгай отримав би право першим кинути палицю. Він позбивав би всі гілі аж до моря, його брати свистіли б, а мама замилювано спостерігала.

Але йому вже виповнилося тринадцять, він найстарший син, більше не хлопчик. Якби він знову повернувся ні з чим, мама втягнула б щоки, а тоді мовчки перекинула свою порцію йому на тарілку, показуючи так, що йому знадобляться сили на завтра. Мама завжди називала його бгай², нагадуючи, хто він, перед ким несе відповідальність.

Зчервоніле небо застерігало, що час вертатися, але вітер, що збурював воду, змушував залишатися на місці. Він закрив обличчя долонями, і під опущеними повіками відблиск сонця скидався на поодинокую тліючу жаринку. Коли він розплющив очі, поруч стояв чоловік. Торговець, із начищеною пряжкою на ремені, з м'якою й змашеною шкірою, аж її коричневий відтінок відливав золотом. Він перекотив за щоку грудку жувального тютюну, демонструючи схожі на пощерблені цеглини зуби.

— Шукаєш роботи, *dikro*?

Пірбгай підняв на нього очі й кивнув, надто втомлений, щоб повірити в почуте.

Чоловік на мить розкрив стиснений кулак. Але Пірбгаю цього вистачило, щоб помітити купку монет, заялжених, але важких; вони виблискували в призахідному світлі.

¹ Гіліданда — давня індійська спортивна гра, в якій більшою палицею під назвою данда збивають меншу палицю — гілі.

² *Bhai* (бгай) — брат (*гуджараті*).

— Нам із тобою просто судилося знайти один одного, — сказав чоловік і вклав монету в долоню хлопцеві.

Пірбгай обхопив пальцями нагрітий людською шкірою метал, не маючи змоги опиратися відчуттю його надприродної ваги.

— У вас є робота?

Чоловік махнув рукою в напрямку води.

— Я шукаю якраз таких хлопців, як ти. Молодих, витривалих, працьовитих. Ти ж старанно працюватимеш, *na*!¹

Тепер Пірбгай зібрався, усвідомивши, що це його шанс. Він розчесав пальцями волосся, з полегшенням розуміючи, що досі справляє враження сильного й спроможного, хоча в животі все переверталось. Усміхнувся, показуючи чоловікові зуби, рівні й квадратні, — свою найкращу рису, знак внутрішнього здоров'я, як завжди вихвалялася мама.

— Я працюватиму з усіх сил, — сказав він, анітрохи не лукавлячи.

Чоловік поплескав його по плечі, запустив руку до кишені й витягнув дві речі. Спершу — маленьку бляшанку з тютюном, яку, струснувши, відчинив, запропонувавши Пірбгаєві пригоститися. Пірбгай невпевнено погодився, узяв щіпку й поклав до рота; він не раз бачив, як це роблять чоловіки — втомлені, неспокійні, з голодними очима. Серце колотилося від усвідомлення, що, можливо, більше він до цієї спільноти не належатиме.

Із-під бляшанки з тютюном чоловік витрусив довгасту смужку паперу. Вона була хрустка й покрита маленькими чорними друкованими знаками. Пірбгай упав духом. Це перевірка. А він майже не відвідував школу й так і не навчився читати. Тепер муситиме довести, що достатньо розумний для роботи, — і провалиться.

Чоловік простягнув йому цей аркуш паперу. Він не просив Пірбгая прочитати слова, чи продекламувати вірш, як це вміли робити багаті хлопці, чи взяти перо й щось написати. Натомість дістав маленьку чорнильницю й відкрив її, а тоді вказав на риску в кінці сторінки.

¹ *Na* — ні (*гуджараті*).

— Якщо хочеш стати до роботи, треба просто поставити тут відбиток свого великого пальця, — сказав він.

Чудуючись своїй удачі, Пірбгай умочив великий палець правої руки в чорнило аж до самого денця.

* * *

Коли вони зійшли на човен, уже майже стемніло. Чоловік не пояснив, куди вони вирушать, тільки сказав, що для початку треба дочекатися вечора. На хвилинку Пірбгай стурбувався, що мама перейматиметься, де він, але попросив рікшу, який мав минати Порбандар, передати звістку родині. Він уявив, як рікша гукатиме до його мами зі свого візка, яка його старша сестра поспіхом запропонує рікші солоного чаасу¹ за те, що приніс такі чудові новини. Як вони пишатимуться ним.

Кораблик був маленький, дерев'яний і аж рипів, поки Пірбгай та інші щільно утрамбовувалися у вузькому корпусі, як мішки з лотом². Там були й хлопчики, на вигляд не старші від десяти років, і цілком дорослі бородаті чоловіки, які перемовлялися про дружин і дітей. Пірбгай упізнав їх усіх, хоч із жодним не був знайомий. Як і він, усі вони були худі, запилюжені й знервовані після місяців, а може, й років пошуків. У повітрі бринів проблиск можливості. Пірбгай почувався ситим під зав'язку, адже купив кілька бгаджі³ з батату за ту пайсу⁴, що отримав від торговця; той наполіг, що хлопцеві знадобляться сили на подорож. Відчуваючи згусток жиру на язиці, він подумав про свою середульшу сестру, яка днями не могла проковтнути ані шматочка їжі, але потім таки проковтнув густе місиво й облизав сіль, що пекла йому губи.

Торговець на той момент зник із поля зору. Натомість на борт піднялися троє гора, широкоплечих, у чистій напрасованій формі. Капітани, подумав Пірбгай, британці. Чоловіки розмовляли й сміялися, але слів, що злітали з їхніх вуст, він розібрати не міг.

¹ Чаас — холодний напій, маслянка зі спеціями та травами.

² Лот — рисове борошно.

³ Бгаджі — страва на кшталт оладків з овочів у клярі, обсмажених у фритюрі.

⁴ Пайса — індійська дрібна монета.

Англійською знав лише кілька слів, підхоплених під час довгих пошуків роботи, — *hello, thank you, country, bread*¹; жодного з них зараз не пролунало.

— Я чув, наче є робота в Карачі, певно, туди нас і везуть, — сказав хлопець поруч із Пірбгаєм, розчухуючи розсип комариних укусів на передпліччі. Його звали Джаміль, він був темношкірий, як північ. Шкіра Пірбгая радше нагадувала кольором намоклу деревину. Пірбгай із полегшенням набрав повітря в груди: не лише він не в курсі кінцевого пункту призначення. Не те щоб це було аж так важливо: зранку він працюватиме, складатиме рупії — вислати додому мамі, щоб та купила ліки для сестри, може, навіть викликала лікаря; щоб змогла купити молока та лоту в магазині й не мусила задля зменшення ціни замітати підлогу, чистити нужник чи, ще гірше, купувати продукти в кредит, а тоді розраховуватися пізніше, вночі, таємно, хоча Пірбгай завжди знав про це. Вітер підняв йому чуба й оголив чоло, він відчував солоність морської води, бризки якої вкривали їх, наче саваном. Поки кораблик із рипінням пірнав у хвилі, Пірбгай спостерігав, як олійні ліхтарі на узбережжі Гуджарату блимають, а тоді гаснуть.

* * *

Пірбгай не пригадав би, скільки людей було на кораблі спочатку, але тепер їх стало менше. Одному, який нагадував Пірбгаєві сільського друга, стало зле, він хрипів і заковував побілілі запалені очі. Коли він помер, капітани наказали кільком сильнішим чоловікам скинути його за борт. Перед очима в Пірбгая досі стояла картина: біле, мов кістка, чоло зникає в чорній воді. Ще один, чоловік із червоно-коричневими губами, знетямився, кричав до вітру, проклинав гора, які не здали собі труду вивчити хоч слово на гуджараті, щоб розповісти людям, куди їх везуть. Або, можливо, гора просто вдавали, що їм байдуже. Капітани били того чоловіка, сильно і часто. Одного дня той чоловік виврався на палубу й вирвав із рук капітана штурвал, це вогняне

¹ Вітаю, дякую, країна, хліб (англ.).

коло, що ніколи не переставало обертатися. «*Chalo*¹, — заволав він, — час вертатися додому». Це був наче голос батька в кондитерській, але водночас і дитини, яка загубила маму. Гора повалили його на підлогу й били, аж йому кров пішла з вух. Тоді він востаннє намагався опиратися. Наступного дня Джаміль розбудив Пірбгаю й поцікавився, чи не хоче той побачити мертвяка. Той чоловік лежав мертвий чи просто знесилений і переможений під ударами хвиль. Цього разу капітани скинули його за борт.

Пірбгай точно не знав, пливли вони морем місяць чи, може, три місяці. Не знав також, чи полишила мама сподівання на його повернення, чи віддала богу душу сестра. Єдине, чого він був певен, — гниття, що піднімалося його тілом до стегон і сідниць від цілоденного сидіння в мокрій дготі², потріскані виразки на губах від харчування тільки розведеним водою борошном чи рисом. Океан ніби вимив із нього все. Він був випатраний. Чорна вода; чоловіки так і почали називати це — ми пливемо крізь чорну воду. Хай би яку частину себе він утрачав, *kala pani*³ приймала її. Іноді зранку він не одразу пригадував власне ім'я.

Того дня настала черга Джаміля й Ганеша готувати їжу, і вони вдвох тягнули пощерблений казан. Шкіра на руках у Ганеша лущилася від сонця, води й вітру, з брунатної стала сірою й потрісканою. Пірбгай видав стогін змученим від спраги горлом, але Джаміль несподівано вишкірився. І тоді Пірбгай відчув його — солодкавий і гострий аромат, що повернув хлопця до родини в Порбандарі. Шок від того, що він вдихає раптом не запахи лайна, поту, сечі й солі, не кислий сморід не змитого за борт блювотиння від морської хвороби, був таким сильним, що він утратив рівновагу й ухопився за поруччя. Із губ на підборіддя потекла слина.

¹ *Chalo*. — Нумо; ходімо (*гуджараті*).

² Дготі — традиційний чоловічий одяг у Південно-Східній Азії, прямокутний шмат тканини, яким обгортають ноги й стегна, пропускаючи один кінець полотна між ногами для зав'язування вузла.

³ *Kala pani* — чорна вода (*гуджараті*).

Чоловіки сміялися, але не з нього, а радше разом із ним. Тепер вони були *jahaji bhai*, корабельними братами, пов'язаними водою, поза власним вибором. Ті, хто досі зберігав певну жвавість, почали принохуватися до повітря. Пірбгай піймав себе на тому, що підвиває, а інші підгавкували й гикали — така собі згряя псів.

Джаміль підняв металевий ківш, з якого падав грубими грудками захололий рис.

— Цибуля, — сказав він.

Пірбгай був голодний як ніколи. Шматочків цибулі, тонесенько нарізаних, було мало, але їхній аромат пронизав усе його тіло, увесь корабель. Ганеш пожартував, що тепер їхній піт ще довго пахнутиме цибулею — то буде найсолодший піт, сказав він.

З'явився один із гора, з біноклем на шиї. Усі нашорошилися, навколо шуміла вода. Це був великий малік¹, з очима кольору моря. Капітан вишкірився.

— Забавляється, хлопці? — спитав він.

Хтось вдячно забуркотів у відповідь, хтось тихенько чортихнувся на гуджараті. Протягом подорожі всі вони трохи навчилися англійської, підхоплюючи фразочки від капітанів, жартуючи брудними слівцями, коли гора розслаблялися під *daru*².

Нині капітан говорив повільно, наголошуючи голосні, наче справді хотів, щоб вони зрозуміли.

«Земля», — вловив Пірбгай, і йому аж стало серце.

— Земля? — перепитав він на гуджараті так голосно, що почули інші — й також закликали з вираченими очима й онімілими язиками.

Капітан казав щось іще, але цього слова Пірбгай не знав. Однак він не переставав повторювати, перекриваючи плюскіт хвиль. Пірбгай дивився, як відкривається й закривається йому рот, як у риби, витягнутої з води, й сам ворушив губами, щоб відтворити звуки.

— Момбаса, — промовляв він.

¹ Малік (*malik*) — в Індії: людина, наділена владою.

² *Daru* — алкоголь (*гуджараті*).